

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ БАТЬКІВ З АУТИЧНОЮ ДИТИНОЮ

Статтю присвячено проблемі розкриття внутрішньосімейного середовища дитини з аутизмом. За допомогою методу вивчення прихильності (адаптований варіант класичної процедури «Ситуація з незнайомкою» М. Ainsworth) у 28 родин виявлено типи прихильностей в аутичних дітей, а також характерні прояви поведінки їхніх батьків. Виявлені труднощі інтерактивних контактів між батьками

й аутичними дітьми дають змогу визначити напрями дієвої допомоги їм з метою налагодження продуктивної взаємодії.

Ключові слова: порушення взаємодії, інтерактивні прояви дитини, батьківські реакції, характеристики прихильності.

Родини, що виховують дітей із психофізичними вадами, стикаються з великою кількістю труднощів, порівняно зі звичайними сім'ями. За даними досліджень зарубіжних фахівців [3], такі вади і порушення дитини негативно позначаються на стані всієї родини. Так, виявлено, що батьки дітей з особливими освітніми потребами мають більше соматичних і психологічних проблем і меншою мірою відчують себе господарями життя.

Ситуація у сім'ї з аутичною дитиною відрізняється не тільки від сімей з дітьми, які мають нормальний тип розвитку, але й також від сімей, які виховують неповносправних дітей інших категорій. Через такі найхарактерніші ознаки дітей з аутизмом, як відсутність наслідування та якісні порушення у взаємодії, батьки цих дітей позбавлені їхньої чуйності та відгуку на тілесному, емоційному, мовленнєвому рівнях. За порівняльним дослідженням особистісних проявів матерів дітей із різними психофізичними вадами [4] виявлено, що матерям аутичних дітей притаманні такі характеристики, як високий рівень тривожності і низький показник уважності до своєї дитини.

Зважаючи на специфіку дизонтогенезу за аутичним типом (передусім це нездатність до взаємодії з іншими людьми, а значить — до адаптації й соціалізації), співпраця фахівців з батьками набуває особливої значущості. І ця співпраця має починатись з аналізу актуального запиту родини з урахуванням проблем батьків як на особистісному так і на міжособистісному та соціальному рівнях.

Таким чином, у центр уваги фахівця з аутичної проблематики потрапляє вся родина як система, рівноцінними складниками якої є дитина й батьки, а також — взаємодія між ними як зв'язок, визначальний для повноцінного функціонування кожного зі складників цієї системи, а також її самої загалом. Відомо, що немає двох схожих дітей з аутичним типом розвитку, такими самими унікальними, зрозуміло, є й їхні батьки, а також способи взаємодії між ними та дітьми.

Один із найактуальніших рівнів, який потребує аналізу й опрацювання, — міжособистісний, складником якого є взаємодія батьків зі своєю дитиною. Адже відомо, що життя людини, аж до найглибінніших засад, зумовлюється можливостями конструктивної

діяльності у тому світі, в якому ця людина зростає. А для дитини таким світом є таке мікросередовище, як родина.

Міжособистісну взаємодію в родині можна дослідити за допомогою методу вивчення прихильності (адаптований варіант класичної процедури «Ситуація з незнайомкою» М. Ainsworth) [2]. У класичному та його адаптованому варіантах головними дієвими особами є мама, дитина і незнайома дитині людина. Ми, по можливості, пропонуємо взяти участь у процедурі і батькові (окремо від матері). Уся процедура складається з восьми епізодів, і предметом аналізу для дослідника і подальшого обговорення з батьками стають певні дієві прояви як дитини, так і їх самих. Для цього створюється ігрове середовище, робиться відеозйомка того, що відбувається між дорослими та дитиною для подальшого аналізу. Епізоди означеної процедури структурують параметри для спостереження за взаємодією дорослих з дитиною. Отже:

— перший епізод дає підстави зрозуміти, як дитина поводить себе у незнайомому приміщенні, як на неї діє фактор новизни, які вона має перестороги/страхи, чи враховує вона присутність мами, чи звертається до неї поглядом, дотиком, словом (звук). Окрім цього, визначається поведінка матері (батька) під час входження до нової кімнати, її (його) контакт з дитиною, а саме: взаємодія на тілесному, емоційному та мовленнєвому рівнях;

— другий епізод дає можливість виявити, що викликає збудження/інші емоційні прояви дитини; яким чином вона маніпулює з привабливими для себе предметами, характер її дій з предметами: застрягання на певних діях, нездатність ані на чому зосередитись через нестабільність уваги, функціональне використання предметів; характер її рухів: швидкість, траєкторія пересування, характер ходи, постановка тіла, скутість, тілесне напруження, зорово-моторна координація, амплітуди рухів; мовленнєвий (чи звуковий) супровід рухових проявів тощо. Третину часу в цьому епізоді приділено спостереженню за здатністю батьків ініціювати гру з дитиною. Така комунікація батьків з дитиною демонструє їхню спроможність привернути її увагу, долучити до спільних дій, з'ясувати засоби, якими вони намагаються контактувати з дитиною, їх гнучкість при цьому, вміння підлаштовуватися під інтереси дитини. У центр уваги дослідника потрапляють такі рівні взаємодії: *рухова* як динамічна система цілісних психічних актів, що виконують активізуючу функцію, що розкривається у таких параметрах: тонічне підлаштування двох тіл; наявність синергії при спільному вирішенні певних рухових завдань; тілесні контакти (обійми, пестощі, торкання);

емоційна як інтегральна здатність розуміти взаємостосунки між людьми та міжособистісні події, а саме: емоційно значуща інтонавана вокалізація; прагнення до емоційно насичених, різноманітних, емпатійних стосунків; наявність сумісного досвіду радісних переживань; взаєморозуміння; *когнітивна* як загальна пізнавальна здібність, що визначає готовність до засвоєння й використання знань та досвіду і конкретизується у таких характеристиках: взаємодія з використанням різномодальних сенсорних систем; спектр різноманітних інтересів як зміст взаємодії; цільове спілкування у просторовому полі; наявність сумісних інтелектуальних ігор. Щодо емоційних, рухових та інших проявів поведінки матері чи батька, то береться до уваги також їхня зацікавленість спонтанними проявами дитини: напрям погляду, вираз обличчя; рухові, емоційні, вербальні прояви відносно і безвідносно до дитини;

— у третьому епізоді створюються умови для дослідження реакції дитини на незнайому людину: зміни її на тілесному, емоційному і, можливо, мовленнєвому рівнях. Враховується також поведінка матері (батька) під час полишення нею (ним) кімнати: емоційні та рухові прояви, погляд;

— четвертий епізод дає змогу з'ясувати особливості поведінки дитини за відсутності матері (батька), її здатність відгукуватися на ініціативу незнайомої людини, реагувати на неї загалом. Аналізу піддається також реакція матері (батька) на ситуацію «дитина з незнайомкою», а саме — її (його) прояви в іншій кімнаті: напруження, бажання повернутися до кімнати, повернення.

Наступні епізоди доповнюють отримані спостерігачем враження щодо інтра- й інтерактивних проявів дитини і батьків у різних площинах, а також свідчать про наявність відмінних (порівняно з попередніми) реакцій у ситуаціях, що повторюються.

Після того як відбулася шойно схематично описана процедура, дослідник аналізує й обробляє отримані емпіричні дані, визначаючи відповідні характеристики прихильності дитини, а також стиль поведінки батьків: пошук близькості і контактів, підтримання контакту, поведінка опору або уникнення.

Так, поведінка, що демонструє пошук близькості і контактів, характеризується активними спробами й ініціативою дитини у досягненні контакту, зокрема тілесному, а інколи — явним бажанням досягнути контакту за наявності безрезультатних чи недостатньо активних спроб (дитина починає наближатися до дорослого, але долає тільки частину відстані; йде на контакт тільки після того, як їй запропоновано). На іншому полюсі — відсутність спроб досягнути

контакту і близькості, коли дитина жодним чином не виявляє своєї цікавості до мами (батька): не підходить, не тягнеться, не торкається, не плаче; при цьому вона дозволяє доторкнутися до себе чи взяти на руки.

Поведінка, що кваліфікується як *підтримання контакту* виявляється в активних і стійких спробах дитини підтримувати тілесний контакт або у певному бажанні зберегти тілесний контакт при відносно неактивних спробах це зробити. На іншому полюсі — відсутність спроб зберегти тілесний контакт.

При поведінці, що розглядається як «опір», може спостерігатися дуже інтенсивний і стійкий спротив дитини спробам взаємодіяти з боку дорослих, а також протилежна реакція — відсутність будь-якого опору. І нарешті, при «уникненні» дитина не реагує на появу матері/батька, мало звертає на неї/нього увагу протягом усього часу, хоча мати/батько прагне привернути її увагу, лишається байдужою щодо її/його тактильних дотиків. Щодо незнайомки, то дитина також постійно уникає її, відвертається, ховає очі, дивиться в інший бік. Може навіть підійти ближче до матері (батька), щоб не бути поряд з незнайомкою. За відсутності уникнення — реагує на появу матері, але, можливо, зайнята іграшками, не підходить до неї, або більш зацікавлено дивиться на незнайомку.

Отриманий емпіричний матеріал аналізується також у контексті визначення певних характеристик прихильності дитини (табл.1):

Таблиця 1 — Критерії класифікації типів прихильності

Назва групи	Специфічні прояви	Назва підгрупи	Специфічні прояви
Група А небезпечна прихильність типу уникнення	Виражене уникання близькості чи взаємодії з матір'ю/батьком в епізодах зустрічі. Дитина може одночасно виявляти і радість, і реакції уникання — відвертається, проходить мимо, відвертає погляд	Підгрупа А1	Уникання матері/батька в епізодах зустрічей і при взаємодії; не притуляється до неї/нього, дивиться вбік
		Підгрупа А2	Виявлення змішаної реакції при зустрічі з мамою/батьком, де деяке прагнення вітати маму/батька і підійти до неї/нього змішано з сильним бажанням уникати її/його

Кінець таблиці

Назва групи	Специфічні прояви	Назва підгрупи	Специфічні прояви
Група В — безпечна прихильність	Дитина прагне до близькості й контакту з мамою/батьком, взаємодії з нею/ним, активно шукає цього, особливо в епізодах зустрічей. Якщо встановлено контакт, воліє його підтримувати. Вітає маму/батька, коли вона/він повертається, що позначається в наявності афективно-емоційних проявів	Підгрупа В1	Привітно реагує на маму/батька, виявляє виражену ініціативу щодо взаємодії, але емоційно стримано і без особливої фізичної близькості
		Підгрупа В2	Не чинить спротив взаємодії, але близькість шукає вибірково
		Підгрупа В3	Активно шукає контакту з мамою/батьком, докладає зусиль для підтримання його, з готовністю приймає пропозиції щодо контакту
		Підгрупа В4	Шукає контакт, виявляє почуття тривоги (іноді страху) за відсутності мами/батька (сигнали неспокою може подавати стереотипними жестами чи рухами)
Група С — небезпечна прихильність амбівалентно-опірного типу	Яскраво демонструє поведінку опору контакту і взаємодії, при цьому дитина може не ігнорувати матір/батька. У ситуації з незнайомкою може виявляти «дезадаптивну» поведінку	Підгрупа С1	Яскраво виявляє опір; сполучення пошуку і водночас опору контакту, що пов'язано з гнівом. Сильний стресовий стан в епізодах розлучення, дратівливість
		Підгрупа С2	Пасивність, слабкість пошукової поведінки та ініціювання взаємодії, але бажання контактувати з мамою/батьком (сигнали до того подає на відстані)

Аналіз характеру взаємодії батьків з дитиною за представленою класифікацією дає підстави не тільки з'ясувати тип прихильності

(одну з трьох груп), але й також здійснити тонку диференціацію всередині групи.

За допомогою означеного методу обстежено 28 родин, які виховують аутичних дітей. Розподіл отриманих результатів показано на діаграмі (рис. 1).

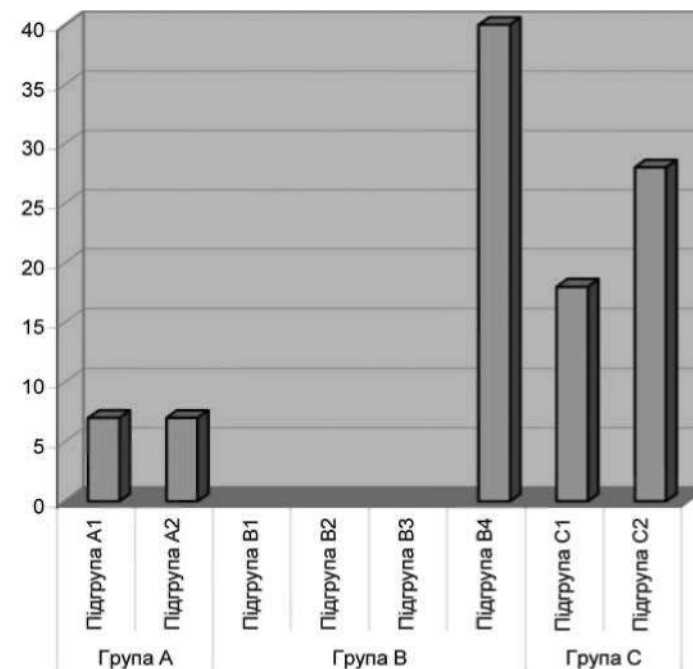


Рис. 1 — Типи прихильностей у дітей з аутизмом, %

Діаграма (рис. 1) дає змогу наочно пересвідчитися, що прояви прихильностей у дітей з аутизмом можна віднести до усіх трьох головних груп. При цьому найбільшу кількість становили показники прихильності, яка характеризується тим, що дитина шукає контакт, виявляє почуття тривоги (іноді страху) за відсутності мами/батька, причому сигнали неспокою може подавати стереотипними жестами чи рухами (40%, підгрупа В4). Наступними за ступенем вираженості є типи прихильностей амбівалентного характеру (група С): пасивність, слабкість пошукової поведінки й ініціювання взаємодії, але бажання контактувати з мамою/батьком (28%, підгрупа С2) та пошуку (водночас опору) контакту, що пов'язано з гнівом,

дратівливістю та сильним стресовим станом в епізодах розлучення (18%, підгрупа C1). По 7% отримали такі прояви, як уникання матері/батька в епізодах зустрічей (і при взаємодії) та змішана реакція при зустрічі з мамою/батьком, де прагнення вітати маму/батька і підійти до неї/нього змішано з сильним бажанням уникати її/його (підгрупи A1, A2). Інших різновидів прихильності серед представників вибірки не виявлено.

Здійснене дослідження є важливим з огляду на те, що в науковій літературі закріпилися певні стереотипи щодо проявів дітей з аутизмом, найхарактернішим з яких є, наприклад, уявлення про те, що вони не хочуть контактувати з іншими людьми. Тим часом неупереджене вивчення особливостей поведінки таких дітей дає підстави зрозуміти, що практично всі вони прагнуть до контактів, але виявляють це прагнення незвичним способом.

З іншого боку, завдяки проведеному вивченню батьківських реакцій на дітей з аутизмом, ми фіксуємо такі показники, як недостатня взаємодія на тілесному, емоційному та мовленнєвому рівнях; несформована здатність ініціювати гру з дитиною; відсутність необхідної гнучкості при цьому та вміння підлаштовуватися під інтереси дитини; недостатня зацікавленість спонтанними проявами дитини. Виявлені особливості батьківських проявів орієнтують спеціальних психологів і корекційних педагогів стосовно напрямів консультативної та методичної роботи з батьками, а саме: досягнення ними емоційно насичених, творчих, емпатійних стосунків з власними дітьми, здатності налагоджувати продуктивну взаємодію з ними, набувати спільний досвід радісних переживань тощо.

Таким чином, застосований метод вивчення прихильності дає змогу комплексно дослідити особливості контакту аутичної дитини з матір'ю (батьком) та визначити чинники, які ускладнюють ефективність контактів батьків з дитиною, що стає для фахівців предметом подальшого дослідження у даній родині. Такий підхід уможливує розкриття специфічного внутрішньосімейного середовища з орієнтиром на перспективи та розширення спектра можливостей для всіх членів родини, особливостей діалогу і взаємодії у парі «дорослий — дитина» та можливих способів вирішення труднощів, що виникають під час такої взаємодії.

Статья посвящена проблеме раскрытия внутрисемейной среды ребенка с аутизмом. С помощью метода изучения привязанности (адаптированный вариант классической процедуры «Ситуация с незнакомкой» М. Ainsworth) в 28 семьях, выявлены типы привязанностей

у аутичних дітей, а также характерные проявления поведения их родителей. Выявленные трудности интерактивных контактов между родителями и аутичными детьми позволяют определить направления действенной помощи им с целью налаживания продуктивного взаимодействия.

Ключевые слова: нарушение взаимодействия, интерактивные проявления ребенка, родительские реакции, характеристики привязанности.

Article is devoted a problem of disclosing of intrafamily circle of the child with Autism Spectrum Disorders (ASD). By the method of study of attachment (The adapted variant of classical procedure «The Situation with the stranger») are exposed types of attachments in 28 families at autistic children and also — characteristic displays of their parents. The found out difficulties of interactive contacts between parents and children with ASD allow to define directions of the effective help to them for the purpose of adjustment of productive interaction.

Key words: cooperation's disorder, interactive displays of child, paternal reactions, descriptions of attachment

Література

1. Обычные семьи, особые дети. — М. : Теревинф, 2007. — 368 с.
2. Практикум по возрастной психологии. — СПб. : Речь, 2002. — 694 с.
3. *Patterson, J. M.* A family systems perspective for working with youth with disability. *Pediatrician*, 18. 129-141.
4. *Pisula E.* Psychologiczne problemy rodzicyw dzieci z zaburzeniami rozwoju. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.